

Kaszuba, Elżbieta

System propagandy państwowej II Rzeczypospolitej (1926-1939)

Dzieje Najnowsze 35/3, 3-25

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

STUDIA I ARTYKUŁY

Elżbieta Kaszuba
Wrocław

System propagandy państwowej II Rzeczypospolitej (1926-1939)

Propaganda państwowa w Polsce lat 1926-1939 traktowana jest w niniejszych rozważaniach jako jedna z form aktywności państwa autorytarnego, nastawiona na urabianie postaw propaństwowych i dyscyplinowanie społeczeństwa. Po zwrocie politycznym 1926 r. kół rządzących w Polsce nie przejawiały widocznych tendencji, tak w wymiarze koncepcyjnym, jak i praktycznym, do ujmowania spraw propagandy państwowej w ramy zwartego systemu. Ewolucja sposobu sprawowania władzy od demokratycznego ku autorytarnemu nie niosła w tej dziedzinie istotnych, szybkich zmian. Brak nadrzędnego, centralnego ośrodka koordynacji i zasadniczych wytycznych państwa w kwestii oddziaływania na opinię publiczną był przyczyną znacznego rozproszenia, a nawet sprzeczności działań propagandowych poszczególnych rządowych resortów. Wyjątek stanowił, właściwie od zarania niepodległości, pion wojskowy.

Totalny charakter I wojny światowej zanegował podstawy tradycyjnych doktryn wojennych. W wyczerpujących, długotrwałych działaniach militarnych uczestniczyły wielomilionowe armie, a podtrzymywanie ich gotowości bojowej opierało się na wymianie olbrzymich mas żołnierzy. Całe społeczeństwa przeistaczały się faktycznie w zastępy rezerw. Nawet najlepiej wyszkolone i wyposażone siły zbrojne dla powodzenia walki i obrony potrzebowały coraz skuteczniejszego wsparcia ze strony zaplecza. Tak więc odporność psychofizyczna i powszechne przystosowanie do warunków ekstremalnych nabrały walorów pożądanых tyłu na froncie, co i na tyłach. W kształtującą się pod wpływem wspomnianych doświadczeń nowoczesnej strategii wojennej uwzględnianie obywateli jako całości stało się normą. W europejskich kręgach analityków wojskowych, nie wyłączając polskich, triumfy święciła idea „narodu pod bronią”. Wspomniany program mocno podkreślał wagę czynnika moralnego jako warunkującego powszechną skłonność do psychologicznej akceptacji powinności wojennych. Oczekiwane rezultaty mogła przynieść propaganda — uprawiana metodycznie, na masową skalę. W II Rzeczypospolitej wojsko zdawało się wyprzedzać władze cywilne świadomością potrzeby i znaczenia cen-

tralizacji aparatu propagandy w procesie jednoczenia narodu oraz urabiania i upowszechniania postaw gotowości do obrony państwa¹.

Z racji rutynowych funkcji i przyjętej pragmatyki służbowej w armii obowiązywał jednolity, klarowny profil wychowania i indoktrynacji. Ministerstwo Spraw Wojskowych (MSWojsk.) już w latach 20. dysponowało centralnymi, wyspecjalizowanymi organami propagandy, prowadzącymi w tej dziedzinie planową działalność². Należał do nich utworzony 1 VI 1921 r. Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy (WINW)³. Wraz z kolejnymi reorganizacjami wzrastało znaczenie i skala obowiązków tego organu związanych z szerzeniem propagandy.

Z początkiem 1925 r. ówczesny minister spraw wojskowych Władysław Sikorski, powodowany, jak sam określił, „potrzebą ożywienia leżącej odłogiem dziedziny propagandy wojskowej”, powołał specjalną komisję pod kierownictwem gen. Józefa Zająca, ze zleceniem opracowania wstępnego planu organizacji i mobilizacji propagandy na wypadek wojny⁴. Do uczestniczenia w jej pracach wyznaczeni zostali: podpułkownicy Artur Oppman (redaktor „Żołnierza Polskiego” i „Podoficera”), Stefan Rowecki (szef Wydziału WINW), Tadeusz Pełczyński (kierownik referatu sejmowego Gabinetu Ministra) oraz majorowie Marian Porwit (dyrektor nauk Szkoły Podchorążych Piechoty i Oficerskiej Szkoły Piechoty) i Józef Wiatr (oficer Oddziału IV Sztabu Generalnego). W przedłożonym wkrótce projekcie wstępnym w sprawie propagandy wojennej wojskowej⁵ wyodrębniano kilka grup zagadnień. Wywodziło ono założenie, że w państwie propaganda jest koniecznością, a jej znaczenie ujawnia się w każdej dziedzinie życia zbiorowego. Sukces manipulacji psychiką tłumu pozostaje w bezpośredniej zależności z fachowym sposobem oddziaływania, a nie ze stopniem wzniosłości i aktualności idei, dla której jest podejmowana. Dlatego sens ma propaganda powierzana wyspecjalizowanemu aparatowi i prowadzona według drobiazgowo przygotowanego planu operacyjnego.

W opracowaniu wprowadzono rozróżnienie na propagandę wojskową i wojenną — odpowiednio na czas pokoju i zbrojnego starcia. Zdaniem wojskowych strategów, okres stabilizacji nie powinien oznaczać zaniechania i demobilizacji w dziedzinie przygotowań propagandowych — praktycznych w odniesieniu do momentu wybuchu i pierwszych miesięcy, a teoretycznych na ewentualną fazę kontynuowania wojny. Jako zasadnicze cele zabiegów socjotechnicznych

¹ Władze cywilne aktywniej zaczęły się zajmować propagandą konsolidacji społeczeństwa i obrony państwa od lat 1936-1937 r., m.in. z inspiracji Obozu Zjednoczenia Narodowego (OZN), J. Majchrowski, *Silni — zwarci — gotowi. Myśl polityczna Obozu Zjednoczenia Narodowego*, Warszawa 1985.

² Ośrodki propagandowe wojska krótko charakteryzuje P. Stawicki, *Następcy komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935-1939*, Warszawa 1969.

³ WINW powstał na bazie istniejącego od 1918 r. Instytutu Naukowo-Wojskowego Sztabu Generalnego, od 1919 r. wchodzącego w skład Ministerstwa Spraw Wojskowych. Po reorganizacji 1921 r. w sprawach administracyjnych, garnizonowych, ewidencyjnych, dyscyplinarnych i uzupełnień personelu pomocniczego podlegał dowódcy Okręgu Korpusu Warszawa, zachowywał przy tym ścisły związek z Oddziałem III Sztabu Generalnego, skąd wprost przyjmował dyrektywy dotyczące działalności fachowej. Ówczesna struktura organizacyjna WINW — na którą składał się sekretariat i cztery wydziały: I Naukowo-Wydawniczy, II Administracyjno-Wydawniczy, III Centralne Archiwum Wojskowe i IV Centralna Biblioteka Wojskowa — odzwierciedlała jego kompetencje. Patrz także: E. S. Domański, *Wojskowy Instytut Naukowo-Oświatowy*, mps pracy magisterskiej w Wojskowym Instytucie Historycznym (WIH), Warszawa 1988; L. Wyszczelski, *Wojskowy Instytut Naukowo-Oświatowy*, „Zeszyty Naukowe WAP” 1990 nr 2.

⁴ Pismo ministra spraw wojskowych do szefa Gabinetu Ministra, Warszawa 20 II 1925 r., Centralne Archiwum Wojskowe (CAW) Gabinet Ministra Spraw Wojskowych (Gab. MSWojsk.) I 300. 1. 530.

⁵ Projekt w sprawie propagandy wojennej wojskowej, przedstawiony między 20 lutego (moment wydania decyzji ministra spraw wojskowych o powołaniu komisji prac wstępnych nad projektem propagandy) a 1 maja 1925, (termin przedłożenia ostatecznych projektów), CAW Gab. MSWojsk. I 300. 1. 530.

System propagandy państwowej II Rzeczypospolitej (1926-1939)

jawiły się: podtrzymywanie przeświadczenia o istnieniu aktywnych wrogów w przypadku ludności cywilnej oraz ożywianie ducha wojennego wśród wojska. Autorzy dowodzili, że we współczesnej wojnie „nie wystarcza... krótka proklamacja ani rozkaz Wodza jako podnieta dla narodu i wojska”. Mobilizacja wojenna, zazwyczaj nagła, może przebiegać sprawnie, jeśli uprzednio urzeczywistni się idea „narodu pod bronią”. Doraźne zabiegi uświadamiające podejmowane tuż przed atakiem są spóźnione i mało efektywne. Powszechny hart ducha wypracowany w warunkach pokojowych przez propagandę wojskową może przesądzić o powodzeniu początkowych działań operacyjnych. Przeciagająca się wojna niesie poważniejsze wyzwania, jak konieczność stałego podsycania wątpliwych sił, którym musi już sprostać propaganda wojenna, operująca bardziej zróżnicowanymi środkami i obejmująca zasięgiem front, zaplecze, kraj, państwa neutralne, wrogi obóz i ewentualnie zdobyte terytoria. W podsumowaniu postulowano kontynuowanie i rozszerzenie zakresu studiów nad problemem oraz przygotowanie precyzyjnego planu propagandy wojennej. Sugestie personalne dotyczyły objęcia przewodnictwa komisji prac szczegółowych przez szefa Biura Historycznego, gen. bryg. Mariana Kukieła, a także wprowadzenia nowego współpracownika, mjr Stanisława Sosabowskiego (kierownika referatu w Oddziale IV Sztabu Generalnego). W zaproponowanym składzie nie znalazły się powtórnie nazwiska mjr Wiatra i gen. Zająca. Dalsze prace przerwał przewrót majowy.

Dopiero w wyniku zmian wprowadzonych 28 VI 1928 r. w WINW⁶ wyodrębniono Samodzielny Referat Propagandy i Prasy Wojskowej zadaniami popularyzacji wojska (w porozumieniu ze Sztabem Generalnym) w kraju i za granicą, wśród żołnierzy i społeczeństwa cywilnego. Realizowano je za pośrednictwem prasy, którą zaopatrywano w odpowiednie artykuły i zdjęcia oraz Polskiego Radia (PR), prowadzącego dział wykładów na temat wojskowości.

W ramach obowiązującej od początku 1933 r. nowej organizacji WINW kompetencje dotychczasowego Referatu Propagandy i Prasy Wojskowej przejął Wydział Kultury i Propagandy. W jego pracy uświadamiającej o kontynuacji nakazu krzewienia społecznej akceptacji i zainteresowania dla spraw armii i wojskowości pojawiły się dodatkowe, mocno akcentowane w tym czasie wątki: wpajanie wojsku i ogółowi obywateli idei obrony państwa, a także przeciwdziałanie agitacji wywrotowej w wojsku⁷. WINW narzucano również obowiązek współpracy z instytucjami, zarówno państwowymi, jak i społecznymi, prowadzącymi propagandę państwową.

Funkcjonujący od 8 XI 1934 r. Wojskowy Instytut Naukowo-Oświatowy (WINO)⁸ ostatecznie uformowany został jako placówka mająca w swej gestii sprawy naukowo-wydawnicze, kulturalno-oświatowe i ideologiczno-propagandowe. Te ostatnie, po kolejnej reorganizacji, wchodziły w zakres kompetencji Referatu Propagandy w Wydziale Ogólnym oraz Wydziału Prasy nadzorującego pracę redakcji pism wojskowych o profilu naukowym i propagandowo-wychowawczym. Ranga instytutu rosła wraz z rozwojem akcji propagandowej, wykraczającej poza armię czy środowiska podlegające obowiązkowi służby wojskowej i w coraz większym stopniu ogarniającej ogół społeczeństwa cywilnego. Świadectwem coraz intensywniejsze-

⁶ Podporządkowanie szefowi Sztabu Generalnego, a następnie I wiceministrowi spraw wojskowych (Dz. Rozk. nr 17/28, poz. 200) świadczyło o wzroście znaczenia i pozycji Instytutu.

⁷ Poza wymienionymi obowiązkami do kompetencji Wydziału Kultury i Propagandy WINW należało: zajmowanie się całokształtem spraw oświatowo-wychowawczych w wojsku, prowadzenie redakcji pism „Wiarus”, „Żołnierz Polski”, „Gazeta Ścienna — Nowiny”, dostarczanie popularnej literatury żołnierskiej, sztuk dla teatrów żołnierskich, przygotowywanie słuchowisk radiowych oraz materiałów filmowych.

⁸ W hierarchii instytucji centralnych WINO sytuował się jako organ pracy I wiceministra spraw wojskowych, a jego szef pełnił funkcje kierownicze z ramienia ministra spraw wojskowych.

go oddziaływania WINO na życie publiczne były m.in. pociągnięcia dotyczące prasowego przekazu informacji. Ukazujący się od lutego 1939 r., z częstotliwością co 2-3 dni, „Biuletyn Prasowy Wydziału Prasowego WINO” był przeznaczony na bezpłatny i dowolny użytek całej prasy krajowej. Miał sprecyzowane przesłanie i tematykę poświęconą moralnemu i praktycznemu przygotowaniu społeczeństwa na wypadek wojny, dostarczał bogatych materiałów o bieżącej polityce i rozporządzeniach władz w sprawie pogotowia obronnego⁹.

Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (PUWFiPW)¹⁰, utworzony z inicjatywy Józefa Piłsudskiego 28 I 1927 r., był drugim ważnym ogniwem centralnym w działalności propagandowej państwa. Jego powstanie niedługo po przewrocie majowym wieńczyło politykę skupiania przez wojsko pełni kierownictwa przysposobieniem wojskowym w kraju. Aktywność ideologiczno-uświadamiająca PUWFiPW w duchu potrzeb armii i państwa była konsekwencją założenia, iż przygotowanie moralne jest niezbywalnym elementem szkolenia społeczeństwa na wypadek wojny. W połowie lat 30. wojsko wzmogło jeszcze nacisk na oddziaływanie propagandowe realizowane w formie wychowania obywatelskiego w całym procesie przysposobienia wojskowego. Wspomniane nastawienie sygnalizowano w wytycznych pw i wf na lata 1936-1937: „Niezależnie od zadań wojskowych wysuwa się jako zadanie najbardziej aktualne — kwestię wychowania obywatelskiego i propagandy hasel obrony narodowej, jako przygotowanie młodzieży do spełnienia zadań obrony kraju”¹¹.

Lata 30. w Europie niosły widoczny rozkład porządku wersalskiego, objawiający się wzrostem napięcia w stosunkach międzynarodowych. W ramach tych procesów położenie Polski zasadniczo określało urealnijające się z roku na rok zagrożenie ze strony Niemiec i Związku Radzieckiego. Każdy z tych dwóch prężnych i agresywnych totalitaryzmów odznaczał się w tym czasie silną scentralizowaną władzą, podporządkowanym jej, wewnątrznie zmobilizowanym i dyspozycyjnym społeczeństwem oraz systematycznie powiększanym potencjałem zbrojnym. Ekspansywność i militaryzacja obu państw sąsiednich w polskich sferach wojskowych umacniały przekonanie o nieuchronności wojny totalnej — angażującejnie tylko armie, lecz w porównywalnym stopniu także ludność cywilną.

Obserwatorzy brutalizującej się międzynarodowej sceny politycznej zakładali, że charakter przewidywanego uderzenia z zewnątrz będzie wymagał maksymalnej mobilizacji militarnej, gospodarczej i duchowej ogółu polskiego społeczeństwa. Tymczasem II Rzeczpospolita — bezpośrednio zagrożona wyścigiem zbrojeń i ekspansją ideologiczną państw ościennych — od początku lat 30. znajdowała się w wielkim kryzysie gospodarczym, na który nakładały się zjawiska dekompozycji obozu rządzącego i walki o władzę w jego łonie, narastania wewnętrznej

⁹ A. Notkowski, *Prasa w systemie propagandy rządowej w Polsce (1926-1939). Studium techniki władzy*, Warszawa-Lódź 1987, s. 317.

¹⁰ PUWFiPW podlegał bezpośrednio MSWojsk. i ściśle współdziałał z ministerstwami Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Spraw Wewnętrznych. Kierowali nim kolejno: płk Władysław Kiliński, płk Juliusz Ulrych i gen. Kazimierz Sawicki. Jego terenowa struktura przystosowana została do wojskowego podziału administracyjnego kraju. Przy poszczególnych dowództwach okręgu korpusu działały początkowo referaty, a od marca 1928 r. rozbudowane na ich bazie urzędy okręgowe, na poziomie pułku lub brygady KOP — komendy obwodowe, a jeszcze niżej komendy powiatowe wf i pw. Struktury wyższych szczebli koordynowały prace instytucji państwowych i organizacji społecznych zaangażowanych w pw i wf zgodnie z instrukcjami PUWFiPW, natomiast nie uczestniczyły bezpośrednio w szkoleniu, odmiennie niż komendy powiatowe zajmujące się praktyczną stroną programów wf i pw, prowadzące m. in. hufce szkolne.

¹¹ Wytyczne organizacyjne przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego na rok 1936/1937, cyt. za: J. Kęsik, *Naród pod bronią. Społeczeństwo w programie polskiej polityki wojskowej 1918-1939*, Wrocław 1998, s. 117-118.

opozycji, zaognienia antagonizmów narodowościowych, a w sferze nastrojów i postaw skłonność do ekstremizmów, zarówno o zabarwieniu lewicowym, jak i prawicowym. Wymienione tendencje zagrażały autorytarnemu reżimowi oraz podstawom bytu państwowego i narodowego. Przed Polską wyrastała nieunikniona konieczność konsolidacji społeczeństwa wokół programu przygotowań do odparcia napaści zbrojnej. Rozpoznanie grozy sytuacji wpłynęło na wydatny wzrost wagi propagandy państwowej determinowało jej główne kierunki.

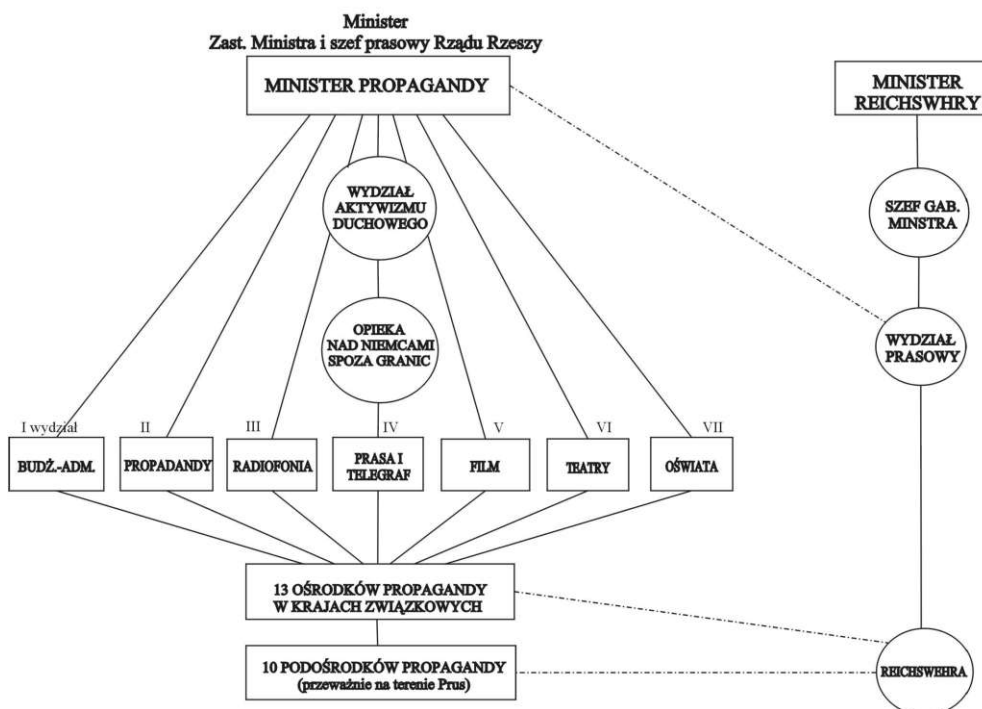
Idea zespolenia ogółu obywateli w celu ich pełnej mobilizacji do przyszłej wojny szczególnie rolę wyznaczała armii. Wojsko stawało się centralnym ośrodkiem procesu konsolidacji i przejmowało inicjatywę w kwestii ogólnopaństwowej propagandy obrony państwa, co potwierdzało fakt umacniania pozycji sił zbrojnych jako podmiotu władzy. Na czoło wysunęło się wówczas Ministerstwo Spraw Wojskowych, w którym podjęto prace nad projektem organizacji scentralizowanego aparatu wewnętrznej propagandy państwowej w Polsce. Zamysł zrealizowali w latach 1933-1934 specjaliści w dziedzinie wychowania i indoktrynacji z WINW. Pełną wykładnię proponowanego rozwoju struktury państwowej maszyny propagandowej tworzyły trzy kluczowe uzupełniające się opracowania: „Zagadnienie propagandy w Polsce”, „Projekt organizacji i zakresu działania Komitetu Propagandy w pierwszej fazie organizacyjnej” i w końcu „Projekt organizacji i zakresu działania Centralnego Urzędu Propagandy”¹². Dla całości omawianej koncepcji za priorytet przyjmowano centralizację i rozbudowę aparatu propagandy, a w jego ramach pełną koordynację i współdziałanie pionów cywilnego i wojskowego w sprawach odnoszących się do propagandy gotowości wojennej. Za podstawę maszyny propagandowej II RP uznawano istniejącą bazę instytucjonalną, tyle że do tej pory funkcjonującą w warunkach znacznej autonomii i rozproszenia. Prace nad całością przypadały na czasy kryzysowe, co zmuszało do stosowania zasady mierzenia sił na zamiary. Zakładano realistycznie, że Polski nie stać, w każdym razie od zaraz, na gigantyczny aparat propagandy, dlatego jego organizację z góry rozkładano na etapy.

Zasadniczą treść wyczerpującego, wstępnego dla całości teoretycznej konstrukcji, elaboratu „Zagadnienia propagandy w Polsce”¹³ poprzedzała konstatacja na temat tego, że po 15 latach niepodległości propaganda nie jest ani zorganizowana, ani wykorzystywana na miarę interesów i potrzeb państwa. Tymczasem mogłaby skutecznie wspierać procesy państwowotwórcze, a w sferze obrony wzmacniać siłę bojową wojska oraz podtrzymywać stan czujności i wojennego napięcia w społeczeństwie. Przystąpienie do prac koncepcyjnych w dziedzinie propagandy dowodziło również poczucia naglącej konieczności tworzenia przeciwwagi dla poczynań wrogich państw ościennych, indoktrynujących własne społeczeństwa w duchu ofensywnego militarizmu. Nieskrywaną inspirację w tym względzie stanowiły wzorce hitlerowski i radziecki (rys. 1).

¹² Zagadnienie propagandy w Polsce; Projekt organizacji i zakresu działania Komitetu Propagandy w pierwszej fazie organizacyjnej; Projekt organizacji i zakresu działania Centralnego Urzędu Propagandy zaden z trzech zachowanych dokumentów nie był datowany, CAW, Gab. MSWojsk. I 300.1.531.

¹³ Pełna treść opracowania z drobnymi zmianami została opublikowana przez WINW w formie broszury, *Zagadnienie propagandy w Polsce*, Warszawa 1934. Na egzemplarzu zachowanym w wyżej wymienionej jednostce archiwalnej widnieje odręczna adnotacja, że napisał ją płk. dypl. A. Rudnicki na przełomie lat 1933/1934. Adam Rudnicki, ur. 16 III 1897, o wojskowym rodowodzie z POW, absolwent w stopniu majora VII promocji (1926-1928) Wyższej Szkoły Wojennej, redaktor naczelny „Polski Zbrojnej” (1935-1937) w randze płka, szef biura propagandy OZN, patrz m.in.: P. Stawecki, *Oficerowie dyplomowani wojska Drogiej Rzeczypospolitej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1997, s. 86

Rys. 1. Organizacja centralnych władz propagandy Niemiec

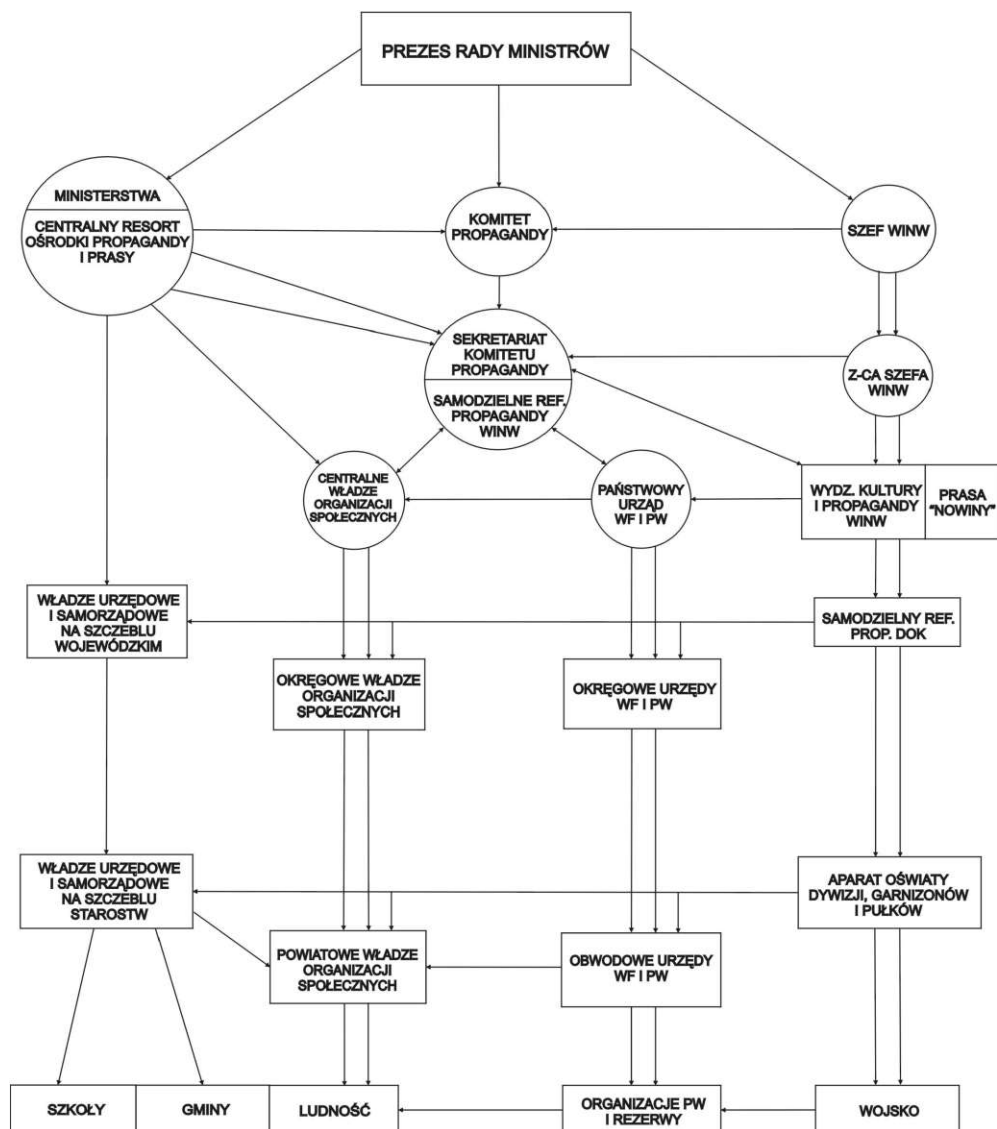

Źródło: CAW Gab. MSWojsk. I 300.1. 531

W zakresie intensywności mentalnego urabiania i uzależniania obywateli upatrywano tajemnicy powodzenia rządów hitlerowskich i komunistycznych w procesie przejmowania i sprawowania władzy. Przekonywano, że „sukcesy, jakie bolszewicy dotychczas osiągnęli, zawdzięczają w największej mierze swej umiejętności i wytrwałości w oddziaływaniu na opinie i nastroje mas”. Warto zauważyć, iż zawarte w dokumencie wysokie oceny tych dwóch totalitarnych systemów propagandy, jako potężnych instrumentów obywatelskiego wychowania i zdyscyplinowania, abstrahowały od istoty ich efektywności, to znaczy sprzężenia propagandy i terroru na skalę niespotykaną np. w klasycznych dyktaturach.

W pierwszej fazie przewidywano stworzenie centralnego ośrodka sterowania w postaci Komitetu Propagandy (KP) przy Prezydium Rady Ministrów (PRM), spajającego w całość różnorodne ogniwa propagandowe (rys. 2)¹⁴.

¹⁴ Projekt organizacji i zakresu działania Komitetu Propagandy..

Źródło: CAW Gab. MSWojsk. I 300. 1. 531

Przedstawiciel prezesa Rady Ministrów sprawujący funkcję przewodniczącego, reprezentanci poszczególnych ministerstw (np. podsekretarze stanu) oraz zapraszani w charakterze gości wysłannicy Polskiej Agencji Telegraficznej (PAT), prasy lub innych zainteresowanych organizacji tworzyliby skład KP. Zadaniem tej naczelnej instytucji, jak zaznaczano — o trwałym charakterze, miało być: 1) uzgadnianie wytycznych dla poszczególnych resortów,

współgrających z ogólną linią państwowej propagandy obrony kraju; 2) ostateczne opiniowanie zasadniczych wniosków zgłaszanych przez Sekretariat; 3) rozpatrywanie propozycji budżetu poszczególnych resortów przeznaczonego na bieżącą akcję propagandową.

Nadrzędną pozycję w sprawach funkcjonowania propagandy wciąż miało zajmować wojsko, ponieważ Sekretariatem, czyli organem wykonawczym KP kierowałby szef WINW. Rozporządzał bowiem gotowym, doświadczonym zapleczem organizacyjnym, co prawda operującym głównie w obrębie wojska, lecz przez przysposobienie wojskowe wkraczającym również w życie cywilne¹⁵. Do Sekretariatu byłiby delegowani czołowi urzędnicy centralnych ośrodków propagandy zainteresowanych ministerstw oraz PUWFiPW. W planowany zakres pracy Sekretariatu wchodziło wykonywanie dyrektyw KP i opracowywanie przez personel WINW zagadnień ogólnopropagandowych, a przez delegatów ministerialnych spraw związanych z ich działaniami. Zaaprobowane przez KP wytyczne Sekretariatu stawałyby się obowiązujące dla ośrodków propagandowych poszczególnych resortów. Stworzenie centralnej instytucji propagandy miało gwarantować oddziaływanie na społeczeństwo według jednolitych wytycznych, programów i treści ideowych maksymalnie podporządkowanych interesom państwa. Instancje i ośrodki KP każdego szczebla miały zachować charakter koordynujący, kontrolujący i doradczy.

Wojsko dysponowało ośrodkami propagandy w pełnym układzie pionowym — od WINW na szczycie, przez Samodzielne Referaty Propagandy przy Dowództwach Okręgów Korpusów (DOK), po oficerów oświatowych na poziomie dywizji, garnizonu i pułków. Poszczególne ogniska PUWFiPW były zespolone z administracją wojskową. Natomiast resorty cywilne nie wypracowały uporządkowanej struktury organizacyjnej. Utworzenie w obrębie każdego ministerstwa jednorodnych ośrodków propagandy pozostawało w sferze projektów. Bardziej czytelny stałby się wówczas system powiązań między instytucjami, mechanizm podejmowania decyzji i sprawny nadzór nad podległymi strukturami niższych szczebli.

Reorganizacja przewidziana dla drugiej fazy ograniczała się do instytucji szczebla centralnego. Sekretariat KP prezentujący ugruntowany system i metody pracy miał wejść w skład biur Prezydium Rady Ministrów i przekształcić się w rozbudowany Centralny Urząd Propagandy (CUP) z jak najszerszymi uprawnieniami kierowania, regulowania i uzgadniania spraw z zakresu ogólnopaństwowej propagandy, w dziedzinie gospodarczej, politycznej, społecznej i kulturalnej, w kraju i zagranicą¹⁶. Kierowanie pracami CUP z ramienia i według wytycznych prezesa Rady Ministrów miało przypaść podsekretarzowi stanu, wyposażonemu w prawo uczestniczenia w zebraniach Rady Ministrów w charakterze stałego eksperta. Za sprawną współpracę między CUP a ministerstwami odpowiadał Komitet Koordynacji Propagandy (KKP), skupiający stałych przedstawicieli ministrów pod przewodnictwem szefa CUP. Wśród wyszczególnionych kompetencji Urzędu znalazło się: 1) ustalanie, w zgodzie z ogólnym kierunkiem polityki i obrony państwa, wytycznych bieżącej propagandy uprawianej przez poszczególne resorty; 2) prowadzenie spraw prasowych Prezydium Rady Ministrów; 3) nadzorowanie działalności instytucji państwowych i organizacji społecznych, a także ośrodków propagandowych i mediów; 4) inspirowanie organizacji uroczystości, obchodów i imprez istotnych dla państwa i społeczeństwa; 5) opracowywanie propozycji budżetowych i zatwierdzanie preli-

¹⁵ Mimo iż plan budowy scentralizowanego państwowego aparatu propagandy pozostawał na papierze, w obowiązującym od 1933 r. wykazie obowiązków WINW znalazło się polecenie prowadzenia sekretariatu „Komitetu Propagandowego”. Z czego można wnosić, że opracowywaniu koncepcji towarzyszyło przeświadczenie o jej szybkim wdrożeniu.

¹⁶ Projekt organizacji i zakresu działania Centralnego Urzędu Propagandy, CAW Gab. MSWojsk. 1300. 1.531.

minarzy ministerialnych na wydatki związane z propagandą; 6) opracowywanie wniosków w sprawach propagandowych do poruszenia na forum Rady Ministrów; 7) opiniowanie propozycji przedsięwzięć propagandowych zgłaszanych przez instytucje społeczne i państwowe, a w przypadku zgody ewentualne wsparcie w ich realizacji. Wymienionym obciążeniom miało sprostać pięć wydziałów tworzących CUP: ogólnooorganizacyjny (składający się z sekcji organizacyjnej, budżetowej, sekretariatu Komitetu Koordynacyjnego i samodzielnej sekcji wojskowej) podległy bezpośrednio szefowi, ponadto prasowy, gospodarczy, kultury i sztuki oraz imprez kierowane przez zastępcę. Wychodzono z założenia, że CUP jako instytucja kierownicza nie będzie posiadał rozbudowanego aparatu wykonawczego.

Ciężar właściwej pracy terenowej spoczywać miał na upoważnionych instytucjach i organizacjach społecznych. Kwestie wyboru i zakresu sfery wpływu tych organizacji na wskazane środowiska regulowałyby CUP w porozumieniu z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych (MSW) i Ministerstwem Spraw Wojskowych (WINO). W przypadku akcji propagandowych dużej wagi CUP szczegółowo instruowałby organizacje państwowe i społeczne w sprawach zalecanej taktyki, środków i metod propagatorskiej aktywności. Oczekiwano, że po zakończeniu reformy scentralizowana propaganda wewnętrzna obejmie wszystkie organizacje cywilno-wojskowe i większość organizacji społecznych, to znaczy około 85% obywateli, a szczególnie młodzież między 10 a 21 rokiem życia.

W miarę jak zrazu hipotetyczne zagrożenie bezpieczeństwa kraju zyskiwało na prawdopodobieństwie, problem przygotowań do czynnego odparcia ataku z zewnątrz absorbował coraz szersze kręgi władzy. Wyjątkową kumulacją ogólnych inicjatyw z przesłaniem obrony ojczyzny jako racji nadrzędnej odznaczał się rok 1936. Powołany 9 VI 1936 r. Komitet Obrony Rzeczypospolitej (KOR), z misją opracowania dla rządu wytycznych w sprawie obrony państwa, skupił najwyższych dostojników państwa — polityków i wojskowych: prezydenta RP Ignacego Mościckiego jako przewodniczącego, generalnego inspektora sił zbrojnych Edwarda Rydzę-Smigłego, zastępcę przewodniczącego, premiera i ministra spraw wewnętrznych Felicjana Sławoja Składkowskiego, ministra spraw zagranicznych Józefa Becka, spraw wojskowych gen. Tadeusza Kasprzyckiego, skarbu Eugeniusza Kwiatkowskiego, przemysłu i handlu Antoniego Romana, a także szefa Sztabu Głównego gen. Wacława Stachewicza, jego zastępcę gen. Tadeusza Malinowskiego i szefa Administracji Armii gen. Aleksandra Litwinowicza. Kluczową rolę w prowadzeniu prac nad przygotowaniem do obrony odgrywał Sekretariat KOR (SeKOR), organ wykonawczy kierowany przez gen. T. Malinowskiego.

W lipcu 1936 r. SeKOR przedstawił studium na temat zwalczania akcji przeciwpaństwowej w aspekcie bezpieczeństwa wojennego¹⁷. Postawiona w opracowaniu diagnoza określała kondycję polskiego społeczeństwa jako głęboki kryzys psychiczny, postępujący z powodu słabego poziomu zorganizowania oraz braku wspólnej idei i kierunku pracy dla państwa. Formułujący oceny współodpowiedzialnością za czynienie spustoszenia w psychice obywateli obarczali między innymi media, zwłaszcza prasę, ich zdaniem prowokujące nastroje paniki i defetyzmu, niewiary w rząd i państwo. Ocena istniejącego stanu rzeczy wyraźnie miała prowadzić do wniosku o potrzebie zdecydowanej ingerencji władzy w proces kształtowania powszechnych poglądów i nastrojów jako warunku reorientacji świadomości społecznej ku obronie ojczyzny.

Zabiegi o pożądane morale społeczeństwa — kreowane w imię dobra państwa uznanego za najwyższe prawo, przedkładane ponad interesy jednostkowe i grupowe, a także polityczne preferencje i stosunek do rządu — proponowano ująć w ramy szeroko zakrojonej akcji. Odtworzenie pod egidą władz jakiejś platformy politycznej unifikacji, w miejsce rozwiązanej w 1935 r.

¹⁷ Zwalczanie akcji przeciwpaństwowej z punktu widzenia bezpieczeństwa wojennego, 1 VII 1936, CAW, SeKOR I 303. 4. 114.

Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem (BBWR), zalecano jako część postępowania naprawczego. Organizacyjną bazę integrowania społeczeństwa w terenie widziano w zredukowanych do niewielkiej liczby silnych i sprawnych stowarzyszeniach, działających według odgórnie narzuconego planu pracy i podziału kompetencji, motywowanych do wysiłku przez odpowiednią politykę przyznawania subwencji. Przewidywane zmiany, w tym likwidacja drobnych organizacji „zaśmiecających życie społeczne”, były obliczone na eliminowanie wielotorowości, chaosu i zatargów kompetencyjnych. Naturalnie ważną rolę w całym przedsięwzięciu przypadła środkom przekazu informacji. Efektywne wykorzystanie tych o największym zasięgu, czyli przede wszystkim prasy, następnie radia, uzależniano od wprowadzenia bardziej restrykcyjnego prawa prasowego, ograniczającego nadużycia wolności słowa tudzież od rozwoju radiofonizacji i rozpowszechnienia odbiorników, głównie na wsi i w skupiskach robotników. Wsparcia akcji oczekiwano od przedstawicieli nauki, przede wszystkim historyków, socjologów i psychologów oraz ze strony środowisk twórczych. W kręgu zainteresowania znalazły się w związku z tym Instytut Naukowego Badania Komunizmu w Warszawie, literatura, sztuka, teatr i kino pomocne we wpajaniu „wartości i odporności potrzebnych obywatelom nowoczesnej mocarstwowej Polski”. Zalecano nawet współpracę z duchownymi wszystkich wyznań, aby wprowadzić zgodność pracy duszpasterskiej z akcją wychowania obywatelskiego.

Instytucjonalnym gwarantem dominacji państwa w sferze przekazu informacji, propagandy i wychowania byłby organ o wysokim autorytecie państwowym — Urząd Prasy i Propagandy (Wychowania Obywatelskiego), podporządkowany bezpośrednio Prezesowi Rady Ministrów. Urząd wysokiej rangi, w przekonaniu pomysłodawców, winna reprezentować godną osobistość postawiona na jego czele. Wskazany wzorem z przeszłości był Antoni Anusz¹⁸, kierownik Biura Propagandy Wewnętrznej Rady Obrony Państwa w czasie wojny polsko-bolszewickiej. Historyczny przykład zdawał się nieść jeszcze jedną istotną dla sytuacji bieżącej analogię, a mianowicie uwydatniał znaczenie morale obywateli dla szansy zwycięskiego wyjścia z opresji, która mogła okazać się równie groźna, jak ta w 1920 r.

Do zadań instytucji naczelnej należałoby koordynowanie prac poszczególnych resortów rządowych, nadzorowanie własnych struktur I i II instancji, czyli Komitetów Społecznych działających pod przewodnictwem wojewodów i starostów oraz rozstrzyganie spraw członkostwa w tych ostatnich. Wstępny warunek przynależności do Komitetów byłaby w ogóle deklaracja lojalnej współpracy na gruncie państwowym. W ich składzie chętnie widziano po pierwsze organizacje należące do Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny (FPZOO) i wyższej użyteczności publicznej, ponadto przedstawiciele duchowieństwa, prasy, nauki, sztuki i działacze społecznych. Zakładano, że Komitety Społeczne wchłoną i zastąpią wszystkie istniejące dotychczas komitety realizujące zadania wychowawczo-propagandowe, bez oszczędzania m.in. terenowych ogniw UWFiPW, konferencji poświęconych zwalczaniu komunizmu, komitetów różnych obchodów itp. We wnioskach końcowych przemawiających za energiczną realizacją naszkicowanego programu przestrzegano, że „kryzys psychiczny, nie napotykając zorganizowanego przeciwdziałania, pogłębia się, zagrażając bezpieczeństwu państwa”, a „nasi sąsiedzi prace w tym kierunku prowadzą u siebie intensywnie od dawna, działając równocześnie destrukcyjnie na nastroje i psychikę szerokich warstw społeczeństwa polskiego”¹⁹.

Prezentowany model państwowego aparatu propagandy co do meritum, tzn. hierarchicznej zwartej struktury z jednym centrum dyspozycji, wykazywał podobieństwo do koncepcji

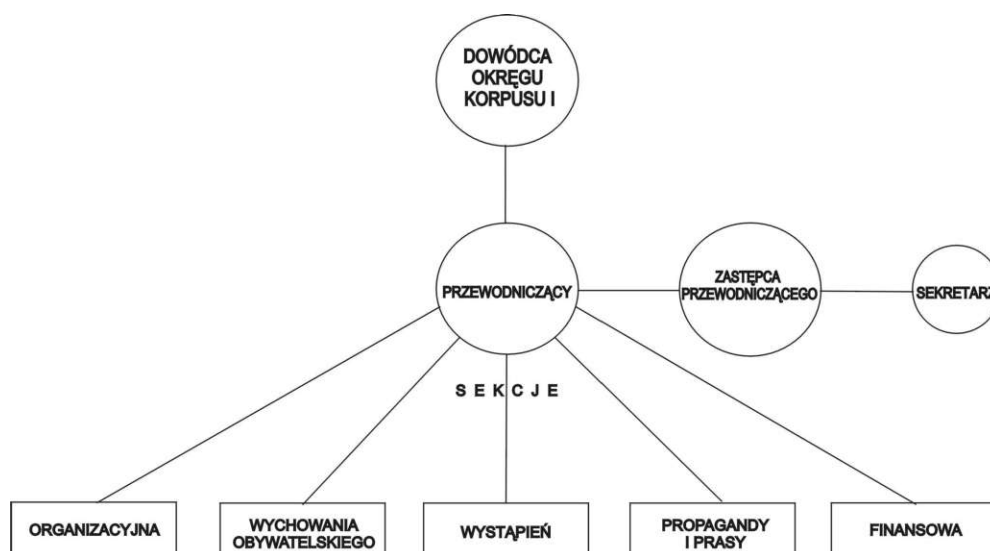
¹⁸ Źródłem uznania dla A. Anusza (1884-1935) było zapewne także jego piarstwo dotyczące tematyki istotnej dla programu wychowawczo-propagandowego obozu rządzącego w Polsce po 1926 r.: *Naród, armia, wódz* (1920), *Józef Piłsudski* (1923), *Rola Józefa Piłsudskiego w życiu narodu i państwa* (1927), *Podstawy wychowania obywatelskiego* (1930).

¹⁹ Zwalczanie akcji przeciwpaństwowej...

opracowane w latach 1933-1934 w WINW. Prawdopodobna wydaje się wersja o bezpośredniej inspiracji, wynikającej z naturalnego przenikania osób i idei w obrębie naczelných instytucji sił zbrojnych i SeKOR-u. Natomiast element zdecydowanie odmienny to odżegnywanie się od naśladownictwa obcych wzorów i preferowanie „własnych sposobów i form pracy, dostosowanych do naszych warunków i psychiki społeczeństwa”. Model organizacji społeczeństwa kojarzony na przykład z systemami otwarcie dyktatorskimi bądź totalitarnymi w tym czasie mógł prowokować gwałtowną krytykę, i to nie tylko ze strony opozycji, lecz także reprezentantów władzy. Nieeksponowanie roli pionu wojskowego w proponowanych rozwiązaniach organizacyjnych podporządkowanych masowej akcji propagandowo-wychowawczej może stanowiło formę ostrożności podyktowanej chęcią nienaruszenia delikatnego kompromisu między ostro zantagonizowanymi do niedawna frakcjami prezydenta Ignacego Mościckiego i generalnego inspektora sił zbrojnych Edwarda Rydza-Smigłego.

Naczelne organy wojskowe nie ustawały tymczasem w wysiłkach, które potęgowały ich udział w próbach wzmacniania mechanizmów obronnych społeczeństwa. Dążyły zatem do skupiania rozproszonego nadmiernie kierownictwa nad przysposobieniem wojskowym i centralizowania całej państwowej akcji propagandowej, sprzężonej ze sprawą gotowości wojennej. W kontekście szkolenia wojska nadawała rangę priorytetu wychowaniu obywatelskiemu, w tym propagandowemu wyrobieniu moralnemu i duchowemu. W osiągnięciu wyznaczonych celów tym razem miały być pomocne komitety koordynacyjne (rys. 3).

Rys. 3. Schemat organizacji Komitetu Koordynacji przy DOK I

Źródło: CAW WINO 1300. 68. 25

Konferencja zwołana w maju 1936 r. przez ministra spraw wojskowych Kasprzyckiego, z udziałem przedstawicieli Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny, Związku Rezerwistów (ZR), Związku Strzeleckiego (ZS), PUWFiPW i WINO dała początek praktycznym

działaniom konsolidacyjnym wokół wspomnianych nowych ogniw. Centralny Komitet Koordynacyjny przy WINO w Warszawie powołany został przez ministra spraw wojskowych 13 V 1936 r. i skupił osoby z samego Instytutu, związków kombatanckich z kręgu FPZOO, organizacji paramilitarnych podporządkowanych PUWFiPW, ZR, ZS oraz zrzeszeń pracowników przemysłu zbrojeniowego. Przewodniczył mu ówczesny szef WINO, płk dypl. Waław Leon Koc, jako pełnomocnik ministra spraw wojskowych, a sekretarzem został kpt. Tadeusz Kruk-Strzelecki. Powołanej w obrębie Centralnego Komitetu Koordynacyjnego pod koniec listopada 1936 r. Sekcji Wychowania Obywatelskiego powierzono wypracowanie stosownych do potrzeb chwili standardów uświadamiających, automatycznie wyznaczających kierunki i treści propagandowego oddziaływania, które po zatwierdzeniu w lutym 1937 r. zastąpiły program wychowania obywatelskiego z 1932 r. Między sierpniem 1936 r. a listopadem 1937 r. zorganizowano w terenie ogólnokrajową sieć komitetów koordynacyjnych przy poszczególnych DOK (w 1936 r.: Toruń — 25 VIII, Poznań — 6 X, Lublin — 11 XII, w 1937 r.: Brześć n. Bugiem — 12 I, Kraków — 12 II, Warszawa — 13 II, Łódź — 18 III, Grodno — 20 XI). Wyjątek stanowiły DOK VI we Lwowie i DOK X w Przemyśle, w których analogiczne funkcje spełniały widocznie istniejące od listopada 1935 r. Sekretariaty Porozumiewawcze Polskich Organizacji Społecznych.

W statucie²⁰ za cel ogólny Komitetu Koordynacyjnego przy WINO przyjmowano podnoszenie skuteczności wysiłków społecznych związanych z wojenną gotowością państwa. Istota aktywności komitetów to aktywizacja i ujęcie w jeden nurt prac organizacji (zarówno tych podporządkowujących się generalnemu inspektorowi sił zbrojnych, jak i pozostających na peryferiach armii), uświadomienie obywatelskie zrzeszonych w organizacjach pw i pokrewnych (regulowane przez jednolite tezy ideowo-wychowawcze), ponadto poddanie najszerszych rzesz społeczeństwa wszechstronnej i skutecznej propagandzie obrony państwa.

W organizacjach pozostających w kręgu zainteresowania Komitetu Koordynacyjnego zamierzano utworzyć specjalne jednostki do spraw uświadomienia obywatelskiego. Komitet Koordynacyjny podejmował się opracowania (przede wszystkim na potrzeby organizacji wojskowych, paramilitarnych i pokrewnych) programu wychowania obywatelskiego i ramowego programu prac kulturalno-oświatowych. Zamierzał partycypować w przygotowaniu i nadzorze imprez propagandowych i wystąpień zewnętrznych, ustalaniu repertuaru teatrów, kin objazdowych, programów odczytów, widowisk i audycji radiowych. W sprawach publikatorów dążył do scalenia wydawnictw propagandowych, likwidacji nieżywotnych tytułów prasowych i jednocześnie podniesienia poziomu ideowego pozostałych.

Realizacja zamierzeń Komitetów Koordynacyjnych wymagała tempa i rozmachu. Popularny gen. Bolesław Wieniawa-Długoszowski, zaangażowany w przedsięwzięcie jako przewodniczący Komitetu Koordynacyjnego przy DOK I (Warszawa), na przykładzie własnego obszaru u zarania 1937 r. uzmysławiał skalę problemów, z którymi przychodziło się zmierzyć nowo powstałym agendum²¹. Krytykował nadmiar rozmaitych organizacji pomostowych między wojskiem a społeczeństwem i proponował ich komasację w drodze rozkazu. Podobne konkluzje formułował w sprawie czasopism organizacyjnych ukazujących się na podległym mu terenie aż w liczbie 35, co samo w sobie ograniczało ich prężność. Oceniał, że zaledwie 1% mieszkańców DOK I prawdziwie aktywnie uczestniczył w pracach pw. Ogół obywateli, szczególnie młodzież,

²⁰ Statut Komitetu Koordynacyjnego przy Wojskowym Instytucie Naukowo-Oświatowym Min. Spraw Wojskowych, V 1936, CAW I 390.1. 323.

²¹ Protokół nr 1 z posiedzenia Komitetu Koordynacyjnego przy DOK I, które odbyło się 13 II 1937 r., CAW WINO I 300. 68. 25.

wciąż pozostawał poza zasięgiem akcji gotowości obronnej, a współpraca istniała głównie w wymiarze reprezentacyjnym, z zaniedbaniem rzetelnej pracy nad wychowaniem obywatelskim i przysposobieniem wojskowym. Jego zdaniem, szanse na owocną pracę społeczną ograniczał panujący w Polsce przesyt organizacyjny, który rozpraszał energię społeczną na wielokrotne zrzeszanie się.

Statutowe zadania i cele komitetów koordynacyjnych zwykle nabierały dodatkowej, indywidualnej treści w zetknięciu z problemami i zjawiskami typowymi dla określonego regionu kraju. W aspekcie koordynacji pracy społecznejna rzecz obrony narodowejna wschodzie jako pierwszorzędne niebezpieczeństwo eksponowano komunizm, „usiłujący wtargnąć w nasze życie pod różnymi postaciami” i który „należy zwalczać jak najbardziejbezwzględnie — nie ma on bowiem u nas innego celu—jak rozsadzenie Państwa i ponowne poddanie się Rosji”. W zakres działania komitetów koordynacyjnych włączono także akcję rewindykacyjną i zabiegi o utrzymanie polskiego stanu posiadania, które zalecano godzić z poprawnością stosunków z mniejszościami narodowymi, tak by postępowaniem swoim nie zniechęcać ich do państwa²². Na zachodzie w roli czynnika spajającego społeczeństwo w imię wspólnego interesu, usuwającego poza nawias konflikty i różnice, widziano zagrożenie niemieckie. Komitet Koordynacyjny przy WINO udzielał takich oto wskazówek DOK VII Poznań: „Jeśli nawet na razie nie mielibyście sobie jasno sprecyzować programów współpracy z organizacjami mało mającymi wspólnego z PW, to proszę mieć na uwadze, że skoordynowanie samejtylko propagandy, akcji wychowania obywatelskiego, akcji oświatowo-kulturalnej(wszelkie obchody, rocznice itp.) i wciągnięcie do tych uchwał organizacji o zabarwieniu społeczno-politycznym już bardzo wydatnie wpłynie na konsolidację nastrojów. U was zwłaszcza jest moc zagadnień wagi ogólnej, interesujących wszystkich od prawicy do lewicy (np. kwestia obrony przed niemczyzną), które mogą być punktem zaczepienia do akcji koordynacyjnejpod egidą czynnika wojskowego”²³.

Wprowadzano stopniowanie kolejności zamierzonego oddziaływania. Na pierwszym planie stawiano środowiska i organizacje związane z obronnością, działające w bezpośrednim związku z armią i jejpotrzebami, czyli organizacje wf i pw podporządkowane PUWFIPW, organizacje pokrewne oraz sportowe, społeczno-wychowawcze i zrzeszające zatrudnionych w instytucjach i przedsiębiorstwach państwowych, z naciskiem na przemysł wojenny, a także samorządowe. Na dalszym planie sytuowano gros ludności ściśle cywilnej. Inicjatywa tworzenia sieci komitetów koordynacyjnych zbiegała się w czasie z sygnalizowanymi od 1935 r. planami gruntownej reformy funkcjonowania przysposobienia wojskowego. Rozliczenie dotychczasowejpracy PUWFIPW kończyło się niską samooceną efektów — szerokiego, lecz płytkiego, powierzchownego wpływu na półtora miliona zrzeszonych. Zapowiedzią kierunku zmian, oprócz powrotu do idei powszechnego szkolenia pw i jego centralizacji, był zamiar nasilenia oddziaływania propagandowego w szeregach pw, realizowanego w formie wychowania obywatelskiego. Pomysł wykorzystania na większą skalę aparatu PUWFIPW w charakterze instrumentu indoktrynacji wydawał się bliższy urzeczywistnienia za sprawą ministerialnejdecyzji z 10IX 1937 r. o objęciu obowiązkiem przysposobienia wojskowego całejmłodzieży przedpoborowej²⁴.

W dziesięcioleciu poprzedzającym wybuch wojny nieustającą troską władzy było pozyskiwanie poparcia młodego pokolenia. Wojsko, pozostając filarem władzy umocowanym prawnie

²² Koordynacja na terenie DOK V Kraków. Komunikat nr 1, 3 III 1937, CAW WINO I 300. 68. 29; Uchwała Komitetu Koordynacyjnego przy DOK II Lublin, 4 VI 1937, CAW WINO I 300. 68. 26.

²³ List poufny sekretarza Komitetu Koordynacyjnego przy WINO kpta T. Kruka-Strzeleckiego do DOK VII (Poznań) z X 1939 r. CAW WINO I 300. 68. 20.

²⁴ J. Kęsik, op. cit., s. 111-118.

w konstytucji kwietniowej 1935 r., mnożyło przedsięwzięcia obliczone na wzrost zasięgu przysposobienia wojskowego i uświadomienia obywatelskiego młodzieży, również w kontekście akcji koordynacyjnej. W strukturach Komitetu Koordynacyjnego przy WINO wyłoniona została Komisja Młodzieżowa z uzasadnieniem, iż zadania wychowawcze w organizacjach młodych są nieco odrębne. Płk Leon Koc zwracał uwagę, że Komitet Koordynacyjny jako ciało zbiorowe nie powinien być źródłem ideologii. Jego rolą, a zarazem wystarczająco dużym osiągnięciem byłaby koordynacja i ożywienie pracy w stowarzyszeniach młodzieżowych. Wyzwalanie zaangażowania młodych ludzi za pomocą abstrakcyjnych, trudnych do osiągnięcia haseł na wyrost albo wyłącznie ideału obrony państwa na forum Komisji oceniano jako wychowawczo chybotne i mało skuteczne. W dążeniu do konkretyzowania ideału służby publicznej zaspokojenia młodzieńczego instynktu zdobywania pojawił się pomysł odbywania przez absolwentów szkół fachowych stażu na głębokiej prowincji, najlepiej w tzw. Polsce B²⁵.

Świadomość małej siły przyciągania najwznioślejszych nawet haseł skłaniała do łączenia spraw pw i propagandowego urabiania szkolonych w ramach pw ze zwalczaniem bezrobocia w ich szeregach. Zalecano wyznaczanie pensji pracującym honorowo komendantom pozostającym w trudniejszej sytuacji materialnej. Propagowano ochotniczy zaciąg do tworzonych od września 1936 r. Junackich Hufców Pracy, gdzie poza przeszkoleniem paramilitarnym można było zdobyć zawód, przygotowanie do tworzenia spółdzielni robotniczych względnie rolniczych, a w perspektywie zatrudnienie w wojskowej służbie majstrów lub w przemyśle zbrojeniowym. W sytuacji wszechobecnych problemów bytowych, niepokoju o przyszłość, nurtującego zwłaszcza młodzież, liczone, że oferty pracy, płacy, awansu na wykwalifikowanego robotnika mogły podnieść atrakcyjność uczestniczenia w szkoleniu paramilitarnym, skuteczność wychowania obywatelskiego i propagandy w duchu propaństwowym. W ośrodkach największego bezrobocia od grudnia 1936 r. powstawały oddziały paramilitarne pod nazwą Obrona Narodowa, które z założenia wchłaniały nadkontyngent poborowych nie mających pracy. Armia podjęła także starania, by objąć swym wpływem w przewadze opozycyjną wobec rządzących młodzież wyższych uczelni w ramach Legii Akademickiej, powołanej do życia w listopadzie 1937 r., w celu upowszechniania wiedzy wojskowej i wychowania „w duchu szlachetnego polskiego militarizmu”. Od września 1938 r. Legia potraktowana została jako wojskowa służba pomocnicza i zaliczona w poczet Obrony Narodowej.

Początkowe skupianie uwagi na organizacjach typu pw i luźno z nimi związanych, takich jak junacy czy też straż pożarna, wynikało ponadto z zakładanego wstępnie podziału stref wpływów między komitety koordynacyjne i przyszłe Biuro Specjalne przy PRM, które miało patronować szerokim kręgom społeczeństwa. Z czasem szef WINO zalecał rozszerzanie organizacyjnej platformy oddziaływania komitetów. Za wzór do naśladownictwa posłużył przykład Pomorza. Dowódca Okręgu Korpusu VIII (Toruń) wyszedł poza nakreślone w centrali ramy i wezwał do współpracy w regionalnym Komitecie Koordynacyjnym najróżniejsze stowarzyszenia społeczno-polityczne (ponad wszelkimi podziałami programowymi, animozjami politycznymi, za to pod sztandarem wojska), co w omawianym regionie spotkało się z przychylną reakcją społeczeństwa²⁶.

Niemniej jednak w bilansie ogólnym rezultaty aktywności komitetów koordynacyjnych okazały się skromne w stosunku do oczekiwań władz wojskowych. Paradoksalnie właśnie w łonie środowisk związanych z armią zarysował się konkurencyjny układ, na tle zakusów OZN

²⁵ Protokół nr 1 z posiedzenia Komisji Młodzieżowej Komitetu Koordynacyjnego odbytego w WINO 7 X 1937, CAW WINO I 300. 68. 20.

²⁶ List poufny sekretarza Komitetu Koordynacyjnego...

do podporządkowania sobie komitetów i przejęcia ich zadań przez Ruch Młodych Obozu, ujawnionych w styczniu 1938 r. Twórcy kategorycznie odrzucili propozycję politycznego patronatu, który z dużym prawdopodobieństwem mógł okazać się szkodliwy i narażać ideę koordynacji w obronie Rzeczypospolitej na bojkot liczących się środowisk. Ówczesny dyrektor PUWFiPW, gen. Józef Olszyna-Wilczyński jako przeciwwskazanie podnosił sprawę wykroczenia związków i stowarzyszeń paramilitarnych poza kręgi młodzieży. Najistotniejsze było jednak ryzyko zerwania niektórych organizacji, np. „Sokoła”, z akcją koordynacyjną. Bazowanie na instynkcie państwowym i perspektywie zagrożenia suwerenności nie wystarczyło, by przekonać do akcesu liczne organizacje opozycyjne, wyrastające z obozu narodowego lub związane z katolickim ruchem młodych. U podłoża niepowodzenia leżały również niedostateczne środki finansowe, także sytuacja z kadrą instruktorską, a niekiedy traktowanie akcji komitetów koordynacyjnych jako zamachu na niezależność organizacji społecznych i natarczywe upolitycznianie w interesie rządzących²⁷. Po koniec 1938 r. Ministerstwo Spraw Wojskowych, niezadowolone z faktu, że do szeregów armii wciąż trafia dużo młodzieży „zdobyczej już ideologicznie i uchwyconej moralnie dla celów obcych”, do istniejącego blisko trzy lata Komitetu Koordynacyjnego adresowało postulat, by przynależność do stowarzyszeń typu pw w okresie dziecięcym i młodzieńczym w końcu znalazła jednolite rozwiązanie organizacyjne i programowe. Zdaniem ministerstwa, akcja koordynacyjna nie sprostала zadaniu ideowego podporządkowania tak ważnej organizacji młodzieżowej jak ZHP, który wychowuje harcerzy „w przesadnym, już wprost niezdrowym, propagowaniu katolicyzmu”²⁸.

Jesienią 1936 r. siły zbrojne intensyfikowały własną akcję propagandową wśród ogółu społeczeństwa, tworząc pod zwierzchnictwem WINO wojskowy pion oświatowy w postaci Samodzielnych Referatów Oświatowych (SRO) przy DOK i decydując o wkroczeniu oficerów oświatowych w oddziałach w środowiska cywilne. W zakresie obowiązków SRO, określonych w instrukcji WINO z 1 XI 1936 r., znalazło się ukierunkowywanie działalności kulturalno-oświatowej miejscowych urzędów i placówek społecznych, oprócz tego obserwacja i gromadzenie informacji o lokalnym życiu publicznym i przekazywanie ich zwierzchnim władzom wojskowym, a także propagowanie zagadnień militarnych wśród ludności. SRO funkcjonowały w ścisłym kontakcie z różnymi stowarzyszeniami prorządowymi i cywilnymi władzami administracyjnymi²⁹.

Systematyczne i konsekwentne przygotowania wojska do duchowego władania społeczeństwem w armii i poza nią z racji podstawowych funkcji koncentrowały się na zagadnieniach organizacji propagandy na wypadek wojny. Specjalnie w tym celu minister spraw wojskowych powołał w swoim resorcie oficera do zleceń w sprawach propagandy³⁰. Gotowy projekt organizacji propagandy na wypadek wojny³¹ kładł nacisk na wagę pozytywnego nastrajania drogą propagandową zarówno wojska, jak i społeczeństwa. Przywoływał omawianą już wcześniej koncepcję nowoczesnego wojska jako „narodu pod bronią”, będącego pełnym odbiciem nastrojów ogółu obywateli, i jednocześnie tezę o koniecznym duchowym wsparciu armii spoza linii frontu, bez którego nie sposób wytrwać w walce. Z perspektywy naczelnego dowództwa po-

²⁷ Patrz także: P. Stawecki, *Następcy komendanta...*, s. 233; J. Kęsik, op. cit., s. 130-131.

²⁸ Mjr Bronisław S. Kenckbok, Referat pt. „Propaganda” — uwagi Pana Ministra, 18 X 1938, CAW Gab. MSWojsk. I 300. 1. 531.

²⁹ A. Notkowski, op. cit., s. 318-319; P. Stawecki, *Następcy komendanta...*, s. 212.

³⁰ Propaganda na potrzeby wojny i obrony, b.d., CAW Gab. MSWojsk. I 300.1. 531.

³¹ Organizacja propagandy na wypadek wojny, b.d. (powoływanie się w dokumencie na pozycję Naczelnego Wodza jako pierwszej osoby po prezydencie RP przyznanej okólnikiem premiera pozwala wnioskować, że powstał on po 13 VII 1936 r.), CAW Gab. MSWojsk., I 300. 1. 531.

winnością propagandy w czasie wojny stawało się z jednej strony krzepienie ducha we własnym narodzie i wojsku, prezentowanie celów wojny w jasny sposób, budzący zrozumienie i porywający wszystkich, zjednywanie opinii zagranicznej, z drugiej — łamanie morale nieprzyjaciela, budzenie w jego kraju i w żołnierskich szeregach niewiary we własne siły i racje.

Projekt wnosił pewne *novum* natury organizacyjnej w postaci Biura Propagandy przy Naczelnym Wodzu, czyli głównego wojskowego ośrodka propagandy na czas wojny. Zakładał przy tym znaczący wpływ tej placówki na sprawy pozostające poza ścisłym obszarem operacji wojennych, jak możliwość ingerowania w zagadnienia ogólnopropagandowe państwa. Biurem miał kierować szef, a zarazem „rzecznik Naczelnego Wodza wobec najwyższych czynników w państwie, w całym kompleksie spraw propagandowych, w najszerszym tego słowa znaczeniu (Naczelnny Wódz — pierwsza osoba po Prezydencie Rzplitej)”. Dopełnieniem proponowanej struktury było Biuro Prasy Naczelnego Dowództwa wraz z niezbędnym aparatem wykonawczym³². Oprócz obszaru aktywności zastrzeżonego dla sił zbrojnych przysługiwało mu prawo nadzoru i kontroli w dziedzinie prasy i propagandy prowadzonej przez instytucje ogólnopństwowe. Brano pod uwagę m.in. możliwość ingerencji w działalność PAT i Polskiego Radia poprzez specjalnych oficerów łącznikowych. Ponadto planowano wykorzystać referaty oświatowe do wkraczania w sprawy propagandy władz cywilnych na szczeblu województwa. Biuro miało również utrzymywać łączność i współpracę z centralnymi organizacjami propagandowymi urzędowymi i społecznymi. Pod tym względem wyróżniano WINO, pracujące na obszarze pozafrontowym kraju, objętym kompetencjami Ministra Spraw Wojskowych. W warunkach wojennych WINO przysłużyłoby kontynuować działalność prasowo-wydawniczą, rozwijać propagandę na rzecz obrony państwa, a niekiedy wykonywać doraźne zlecenia i wyręczać Biuro Prasy Naczelnego Dowództwa.

Rozwijanie programu ogólnonarodowego zwierania szeregów dla chwiejących się rządów stanowiło, poza obiektywną koniecznością, poręczny instrument uprawiania polityki wewnętrznej utrzymywania jako takiej kontroli nad obywatelami. Po przywództwo narodu i obozu rządzącego rychło sięgnął Rydz-Smigły występujący w roli marszałka, sukcesora Józefa Piłsudskiego i pierwszej, zaraz po prezydencie, osoby w Rzeczypospolitej³³. Wystąpienie na zjeździe legionistów 24 V 1936 r. z hasłem obrony Polski w charakterze podstawy ideologicznej spajającej naród interpretowano często jako miernik jego daleko idących aspiracji. Obóz Zjednoczenia Narodowego (OZN), który wyłonił się w polskim życiu publicznym w lutym 1937 r., miał powszechną opinię ideowopolitycznej ekspozytury generalnego inspektora. Nie było tajemnicą, że szef sztabu, czyli jednoosobowe kierownictwo organizacji, działał z jego woli i upoważnienia. Program Obozu zawarty w tzw. Deklaracji lutowej czerpał z koncepcji nacjonalistycznych, kładł nacisk na hasło obrony kraju i konsolidację wokół armii i jej wodza, przy czym eksponował osobę Rydza-Smigłego. Zorganizowany na wzór wojskowy, dysponował własnym wewnętrznym aparatem indoktrynacji — Oddziałem Propagandy i Prasy wchodzącym w skład Sztabu przy szefie Obozu. Pierwszym szefem Biura Propagandy został, partycypujący kilka lat wstecz w pracach nad planem utworzenia Komitetu Propagandy i CUP, płk Adam Rudnicki.

³² W zakres czynności Biura Prasy Naczelnego Dowództwa, związanych ściśle z armią, wchodziło: zaspokajanie wewnętrznych potrzeb prasowych Sztabu Głównego, uprawianie propagandy i kontrpropagandy czynnej, nadzór i kontrola w dziedzinie prasy i propagandy prowadzonej przez niektóre instytucje wojskowe, ibidem.

³³ Edward Rydz-Smigły 13 VII 1936 został uznany za „pierwszą osobę” po prezydencie okólnikiem premiera Sławoja Składkowskiego wydanym z polecenia prezydenta Ignacego Mościckiego, a 10 XI tego samego roku został marszałkiem Polski.

OZN zamiast spodziewanej aprobaty jako platforma unifikacji wszystkich sił prorządowych spotkał się ze skromnym odzewem społecznym, oporem lub rezerwą części środowisk uchodzących za tradycyjne podpory pomajowego obozu rządzącego oraz niektórych ministrów. Kontrowersyjna formacja nie rezygnowała jednak z ambicji wyznaczania kierunku polityki państwowej w oparciu o założenia ideowopolityczne wyłożone w Deklaracji. Na przełomie lat 1937 i 1938 generalny inspektor i przywódca OZN złożyli rządowi propozycję zespolenia działalności rządu z założeniami ideowopolitycznymi Obozu i jednocześnie porozumienia w sprawie zaprowadzenia globalnego ładu w funkcjonowaniu i wzajemnych relacjach naczelnych organów państwa, wszystko w imię najwyższego nakazu obronności RP. Miano na uwadze zabezpieczenie państwa szczególnie w dziedzinie gospodarki i propagandy. Planowanie i pełna korelacja działań poszczególnych resortów wyparłyby istniejące jaskrawe rozbieżności i pierwiastek improwizacji. Z jednej strony ministerstwu przysłoby działać w myśl jednolitej polityki ogólnopaństwowej, z drugiej zobowiązywałby ustalony system informowania i przekonywanie opinii publicznej do posunięć i zamierzeń rządu. Inspiratorzy deklarowali uruchomienie mechanizmu zgodnego „współdziałania czynnika rządzenia i czynnika myśli politycznej formującej się w OZN”. Regulacja spójnej polityki i propagandy państwa miała odbywać się na podstawie wytycznych opracowanych przez Biuro Planowania OZN. Proponowali, by układ harmonizował Centralny Urząd Planowania i Propagandy (CUPiP), a personalnie — stojący na czele tego organu rządowego minister spraw wojskowych. Propozycja takiego rozwiązania organizacyjnego była wyraźnym echem wcześniejszych koncepcji rodzących się w kręgu wojska. Modyfikacja modelu, znanego w kilku wariantach, tym razem polegała na wpasowaniu weń OZN, w charakterze jednego z filarów aparatu państwowego. Zainteresowane strony powołały komitet organizacyjny CUPiP, na początek złożony z przedstawicieli PRM, OZN i wojska³⁴.

Opracowany w 1938 r. przez Zbigniewa Lepeckiego³⁵ z Biura Planowania OZN projekt organizacji CUPiP³⁶ okazał się jedynie przejściową wersją tego, co ostatecznie rozwinęło się w koncepcję „Organizacji koordynacji planowania i propagandy” (rys. 4)³⁷.

Funkcje koordynacyjne planowania i propagandy ogniskowały się w instytucji Pełnomocnika Rządu. Ten ponosił odpowiedzialność przed Naczelnym Ośrodkiem Dyspozycji i działał na podstawie dyrektyw rządu i OZN. W obu pionach — koordynacji planowania i koordynacji propagandy — pełnomocnik rządu dysponował bliźniaczymi organami pracy. By nie odbiegać od zasadniczej tematyki rozważań, wystarczy wspomnieć, że koordynacja planowania sprawowała się, najogólniej rzecz ujmując, do przygotowania rocznych i wieloletnich planów działania ministerstw, funduszków i innych instytucji centralnych.

W dziedzinie koordynacji propagandy do Pełnomocnika Rządu należało: 1) określenie wytycznych ideowych propagandy, z myślą o wzmacnianiu związków obywateli z państwem, 2) wybór środków propagandowych zapewniających skuteczny wpływ wychowawczy na społeczeństwo, 3) inspirowanie i prowadzenie akcji propagandowych za pośrednictwem pozostającego

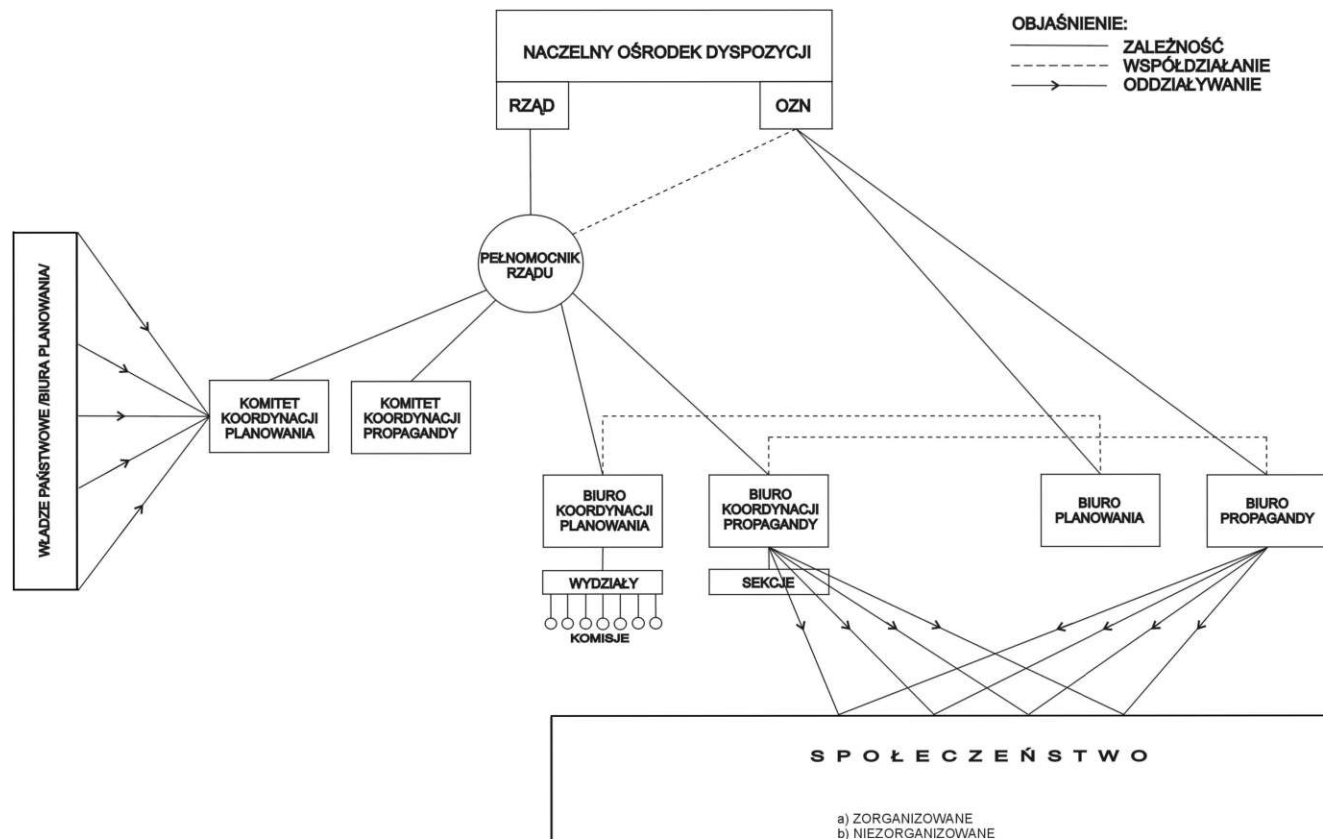
³⁴ Pismo ministra spraw wojskowych do premiera w sprawie utworzenia komitetu organizacyjnego Centralnego Biura Planowania i Propagandy, I 1938, CAW Gab. MSWojsk. I 300. 1. 531.

³⁵ Lepecki Zbigniew (1902) nauczyciel; ur. w Kuczkwicach woj. lubelskie; ukończył Wydz. Filozof. UW, odbył studia zagraniczne; od 1930 wizytator do specjalnych zadań Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP); 1938 dyr. Biura Studiów i Planowania OZN, czł. RN OZN, 1938 poseł na sejm.

³⁶ Centralny Urząd Planowania i Propagandy, 1938, dokument sygnowany odrębnie: Zbigniew Lepecki, CAW Gab. MSWojsk. I 300. 1. 531.

³⁷ Organizacja koordynacji planowania i koordynacji propagandy, CAW Gab. MSWojsk. I 300. 1. 531.

Rys. 4. Organizacja koordynacji planowania i propagandy

Źródło: CAW Gab. MSWojsk. I 300.1. 531

do dyspozycji aparatu propagandowego, 4) konsultowanie planów akcji propagandowych prowadzonych przez instytucje państwowe, samorządowe, społeczne i inne, 5) ustalanie kolejności celów działań propagandowych i terminarza ich realizacji, 6) wskazywanie źródeł finansowania przedsięwzięć propagandowych. Organami pracy pełnomocnika były: Komitet Koordynacji Propagandy (ciało doradcze w składzie: przedstawiciele PRM, wszystkich ministerstw, OZN) i Scisły Komitet Koordynacji Propagandy (stałe ogniwo doradcze, którego trzon tworzyli: kierownik biura koordynacji propagandy i delegowani przez PRM, wicepremiera, ministra spraw wewnętrznych, WINO, OZN) oraz Biuro Koordynacji Propagandy (jednostka wykonawcza).

Biuro Koordynacji Propagandy zajmowało się przygotowywaniem wszelkich materiałów i wykonywaniem konkretnych zleceń pełnomocnika rządu. Stojący na jego czele kierownik miał bezpośrednie ogniwa pomocnicze w postaci sekretariatu i sekcji też propagandowych. Sekretariat przydzielał określone zadania, uprzednio przygotowane w sekcji też propagandowych, poszczególnym komisjom, uzgadniał ich współdziałanie, a także zestawiał sprawozdania z przeprowadzonych akcji, przedłożone przez sekcje. Sekcja też propagandowych zajmowała pozycję nadrzędną wobec ośmiu innych. Formułowała bowiem cele i zadania, wyznaczała sekcje mające uczestniczyć w propagandzie danego zagadnienia, wskazywała środki ich realizacji i sygnalizowała akcje propagandowe nie uzgodnione albo sprzeczne z przyjętymi założeniami ideowymi.

Kryterium, na podstawie którego wyodrębniono osiem pozostałych sekcji Biura Koordynacji Propagandy — a) żywego słowa, b) radiową, c) teatralną, d) filmową, e) prasową, f) książek, broszur i ulotek, g) wczasów i turystyki, h) wystąpień publicznych — stanowiły poszczególne środki i metody masowego przekazu treści. Każda sekcja miała własnego przewodniczącego, sekretarza i komisję. Ogólny zakres działania sekcji obejmował: 1) prezentację bieżącego stanu aparatu propagandowego w danym dziale (zestawienie środków i rozpoczętych prac), 2) opracowywanie krótko- i długofalowego planu i programu działania według wytycznych kierownika Biura Koordynacji Propagandy, 3) studia nad doskonaleniem technik propagandowych, 4) studia nad propagandą w danym zakresie za granicą.

Ponadto wprowadzono indywidualny, szczegółowy zakres kompetencji omawianych agend. Sekcja żywego słowa prowadziła ewidencję osób, które można było wykorzystać do publicznych wystąpień, pogadank i odczytów, dbała o szkolenie prelegentów, pozostawała w łączności ze związkami zawodowymi i towarzystwami społecznymi, dostarczała im materiałów do omówienia w gronie członków. Sekcja teatralna utrzymywała kontakt z organizacjami życia teatralnego, starała się przy tym wpływać na ich politykę repertuarową. Sekcja radiowa zachowywała wpływ na roczny plan audycji, a także programy tygodniowe i specjalne, rezerwowała sobie odpowiednią liczbę godzin na pogadanki, odczyty i propagowanie haseł, uczestniczyła w akcji upowszechniania radioodbiorników, przede wszystkim w szkołach, świetlicach, domach ludowych, czytelnich, klubach, organizacjach robotniczych itp. Na sekcji filmowej spoczywał ambitny plan uporządkowania dziedziny kinematografii w Polsce. Zamierzano zainteresować polski kapitał finansowaniem realizacji filmowych, „unarodowić” wytwórnie i podporządkować ich produkcję „naczelnym ideom i założeniom” oraz ingerować w repertuar ustalany przez właścicieli kin. Sekcja prasy współpracowała z prasą stołeczną i prowincjonalną ideowo zbliżoną do obozu rządzącego, inspirowała pożądane artykuły, wybierała dziennikarzy i publicystów skłonnych pracować zgodnie z narzuconym kierunkiem ideowym. W sekcji książek, broszur i ulotek prowadzono ewidencję wzmiankowanych druków odpowiednich do propagowania danych zagadnień, zachęcano organizacje i autorów do opracowywania potrzebnych broszur. Hasła propagandowe wymyślano w sekcji haseł i plakatów. Ewidencja, opraco-

wywanie scenariusza i nadzór przebiegu obchodów, uroczystości świeckich, religijnych i patriotycznych pozostawały w gestii sekcji wystąpień publicznych. Do sekcji wczasów i turystyki należało organizowanie zbiorowego wypoczynku i zwiedzania oraz wykorzystywanie tych okoliczności do reklamowania i prezentacji miejsc, które można powiązać z linią propagandy państwowej.

Rolę instrumentów działania, pośredniczących w szerzeniu informacji i treści przygotowanych przez Komitet Koordynacji Propagandy, powierzono WINO, PUWFiPW, Związkowi Legionistów, POW, Związkom Kombatantów, Polskiemu Radiu, PAT, Urzędowi Filmowemu MSW, Biuru Prasowemu PRM, prasie OZN, Lidze Popierania Turystyki, Towarzystwu Krzewienia Kultury Teatralnej i innym organizacjom teatralnym. Struktura Komitetu Koordynacji Propagandy, na co zwraca uwagę Andrzej Notkowski, stanowiła odwzorowanie włoskiego Ministerstwa Propagandy i Prasy (od stycznia 1937 r. Ministerstwa Kultury Ludowej)³⁸.

W lutym 1938 r. gotowa już była, przynajmniej w pionie koordynacji propagandy, obsada personalna proponowanej struktury³⁹. Stanowisko pełnomocnika rządu, dające bardzo duże uprawnienia, objął urzędujący minister spraw wojskowych, gen. Tadeusz Kasprzycki. Pełnomocnictwa otrzymali również: kierownik Biura Koordynacji Propagandy — szef Gabinetu MSWojsk., płk dypl. Władysław Kiliński; członkowie Ścisłego Komitetu Koordynacji Propagandy: radca PRM Stanisław Paprocki, szef Gabinetu Wiceprezesa Rady Ministrów, dyrektor Wiktor Martin, dyrektor Departamentu Politycznego MSW, Wacław Żyborski, kierownik Oddziału VI Propagandy Sztabu OZN, red. Tadeusz Żenczykowski, szef WINO, ppłk dypl. Kazimierz Rzyński; przewodniczący poszczególnych sekcji: żywego słowa — prezes Związku Strzeleckiego, mecenas Franciszek Paschalski, wystąpień publicznych — red. Melchior Wańkowicz, radiowej — dyrektor programowy Polskiego Radia, Piotr Górecki, teatralnej⁴⁰ — naczelnik Wydziału Kultury Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Władysław Zawistowski, filmowej⁴¹ — radca MSZ, Tadeusz Katelbach, prasowej — T. Żenczykowski, książek — ppłk dypl. K. Rzyński, wczasów i turystyki — poseł dr Zbigniew Madeyski.

Rada Ministrów oficjalnie powołała Komitet i Biuro Koordynacji Planowania i Propagandy 10 III 1938 r.⁴² Komitet Koordynacji Propagandy stanowił pełen przegląd centralnych instytucji oficjalnej propagandy firmowanej przez władzę. Sam schemat, ukazujący mechanizmy stanowienia i wykonywania decyzji, współzależność między poszczególnymi agendami pozor-

³⁸ A. Notkowski, op. cit., s. 321.

³⁹ Obsada personalna Komitetu i Biura Koordynacji Propagandy, II 1938, CAW Gab. MSWojsk. I 300. 1. 531; nie dysponujemy dokumentami na temat obsady pionu koordynacji planowania.

⁴⁰ Sekcję filmową współtworzyli poza tym: sekretarz — radca Michał Rusinek z MWRiOP, członkowie sekcji: Kazimierz Wóycicki — ministerialny wizytator i referent do spraw literatury i teatrów w MWRiOP, Jędrzej Cierniak — ministerialny wizytator i referent teatrów ludowych w Wydziale Oświaty Pozaszkolnej MWRiOP, Juliusz Kaden Bandrowski — delegat Zarządu Towarzystwa Krzewienia Kultury Teatralnej w Polsce, *Skład Sekcji Teatralnej Komitetu Koordynacji Propagandy, pismo przewodniczącego Zawistowskiego do Szefa Gabinetu Ministra Spraw Wojskowych płka W. Kilińskiego, 21 III 1938*, CAW Gab. MSWojsk. I 300. 1. 531.

⁴¹ W skład sekcji filmowej wchodzili ponadto: sekretarz — Jan Ulatowski (PAT); członkowie komisji: naczelnik dr Tadeusz Adamczyk (MWRiOP), radca Lesław Barabasz (Ministerstwo Przemysłu i Handlu — MPiH), kpt. Jerzy Ciepiewski (WINO), radca Aleksander Englisch (MSZ), naczelnik Józef Relidziński (MSW), dyr. Kazimierz Rohowicz (OZN) oraz rzeczoznawcy: Antoni Cwojdzkiński, scenarzysta Andrzej Ruszkowski, znawca prawa filmowego polskiego i zagranicznego, Skład personalny Sekcji Filmowej, pismo przewodniczącego T. Katelbacha do szefa Gabinetu Ministra Spraw Wojskowych płka W. Kilińskiego, 25 II 1938, CAW Gab. MSWojsk. I 300. 1. 531.

⁴² Zob. P. Stawecki, *Następcy komendanta...*, s. 152.

nie równoważył wpływy czynników cywilnego i wojskowego. Dopiero skojarzenie personalnej obsady kluczowych stanowisk z reprezentacją instytucjonalną dawało wyobrażenie o wielkich możliwościach oddziaływania wojska na prace aparatu państwowego i proces kształtowania opinii publicznej. Naczelny Ośrodek Dyspozycji uosabiał w końcu marszałek Rydz-Smigły, władny sterować całością za pośrednictwem ministra spraw wojskowych jako pełnomocnika rządu, tudzież OZN⁴³. W pojęciu wojska pod koniec 1938 r. uznanie potrzeby istnienia dobrze prosperującego aparatu propagandy w Polsce było już powszechne. Natomiast sprawą otwartą pozostawały cele propagandy, od których zależało nastawienie całego społeczeństwa. Rozpoznanie skłaniało ministra spraw wojskowych do przypomnienia o rozgraniczeniu - kompetencji w myśl programu koordynacji propagandy. A zatem rząd miał wyłączność na podejmowanie decyzji co do tego, w jakim duchu ma być wychowywany cały naród, czyli wytyczał kierunek ideowego oddziaływania. W dziedzinach ściśle związanych z wojskiem dyrektywy ukierunkowujące propagandę mogły dodatkowo pochodzić z MSWojsk., podczas gdy prawem i obowiązkiem aparatu propagandy było sygnalizowanie Ośrodkowi Dyspozycji potrzeb, pytań i wątpliwości do rozstrzygnięcia⁴⁴. Brak przekazów na temat funkcjonowania układu koordynacji planowania i propagandy pozwala przypuszczać, że nie wyszedł on poza wstępną fazę organizacyjną, a tym bardziej nie zdążył utrwalić się jako element praktyki rządzenia.

Do wybuchu II wojny światowej w Polsce nie udało się urzeczywistnić planu ujęcia propagandy państwowej w zwarty system, o jasnej strukturze instytucjonalnej, na szczycie zwieńczonej ogólnym w randze ministerstwa. Liczne próby realizacji tego rodzaju pomysłu utknęły na pułapie teoretycznym, koncepcyjnym. Prekursorem i konsekwentnym rzecznikiem stworzenia scentralizowanego aparatu propagandy państwowej było wojsko. Władze cywilne włączyły się w nurt wspomnianych przedsięwzięć mniej więcej w połowie lat trzydziestych. Projektom kreowania dyspozycyjnej maszyny propagandy i zarazem ingerencji w proces masowego komunikowania przyświecała idea wzmocnienia powszechnej gotowości społeczeństwa do obrony ojczyzny. Za istotny warunek mobilizacji uznawano „duchowe uzbrojenie narodu” i to zadanie powierzano propagandzie.

Punktem wyjścia, który miał umożliwić efektywne kształtowanie postaw lojalności wobec władzy i państwa, solidaryzmu i chęci uczestniczenia w przysposobieniu wojskowym, była akcja konsolidacji społeczeństwa, w praktyce rozwijana w formie ruchu komitetów koordynacyjnych. Do wybuchu wojny instytucjonalnym filarem propagandy państwa pozostał WINW — WINO, wpływający na społeczeństwo poprzez strukturę PUWFiPW, komitetów koordynacyjnych i samodzielnych referatów oświatowych przy DOK. Za ich pośrednictwem funkcje kierowniczo-koordynacyjne państwa w sprawach propagandy właściwie sprawowało wojsko. PUWFiPW nadzorował całość spraw związanych z przysposobieniem wojskowym w armii

⁴³ W doborze zespołu ludzi pracujących w pionie koordynacji propagandy oprócz odpowiednich koneksji politycznych widoczne było kryterium profesjonalizmu. P. Górecki-1921-1929 dyr. nac. PAT, publicysta rządowej „Gazety Polskiej”; T. Katelbach — dziennikarz, związany z MSZ; W. Kiliński — legionista, szef Gab. MSWojsk.; S. Paprocki — związany z MSZ, jeden z red. „Dziennika Berlińskiego” o ambicjach naczelnego organu pol. wychodźstwa w Niemczech; F. Paschalski — prawnik, prezes Związku Strzeleckiego, 1930 — 1935 poseł z ramienia BBWR; M. Wańkiewicz — prozaik i publicysta, związany z „Kurierem Porannym”, 1923-1926 naczelnik Wydziału Prasowego i Widowiskowego MSWojsk.; T. Żencykowski — założ. i red. dwutyg. „Podchorąży”, red. tyg. „Strzelec”, szef Oddz. VI (propagandy) OZN, 1938 poseł na sejm.

⁴⁴ Mjr Bronisław S. Kencbok, Referat pt. „Propaganda”...

i poza nią, a zatem był łącznikiem między wojskiem a społeczeństwem⁴⁵. Za sprawą Urzędu i platformy porozumienia organizacji realizujących program obrony państwa, którą tworzyły komitety koordynacyjne, wojsko rozciągało kontrolę na całość spraw dotyczących wychowania obywatelskiego, czy inaczej państwowo-militarnego. WINW-WINO mógł wykorzystywać sieć komitetów i PUWFiPW do rozpowszechniania treści propagandowych w społeczeństwie. Program wychowania obywatelskiego, ściśle powiązany z przysposobieniem wojskowym, był realizowany w ramach istniejącego systemu szkolnego (w powołanych w 1922 r. w szkołach ponadpodstawowych ochotniczych hufcach pw), w junackich hufcach pracy, oddziałach Obrony Narodowej, Legii Akademickiej oraz w organizacjach i stowarzyszeniach społecznych (między innymi w Związku Strzeleckim⁴⁶, ZHP, Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół”⁴⁷ czy organizacjach kombatanckich). Wytyczne propagandy państwowej w terenie miały płynąć z jednej strony z lokalnych struktur komitetów koordynacyjnych, samodzielnych referatów oświatowych i PUWFiPW, z drugiej — od administracji państwowej i samorządowej wszystkich szczebli.

W II Rzeczypospolitej lat 30. wszystkie ważniejsze inicjatywy w kwestii stymulowania powszechniejszej świadomości społecznej albo płynęły wprost z armii, albo podejmowane były przy istotnym współdziałaniu wojskowych. Te spośród nich, które wcielano w życie, rozwijały się wokół naczelnych organów sił zbrojnych i administracji wojskowej, czyli DOK. Zamiast globalnej centralizacji w rękach władz wszystkich wątków składających się na przekaz propagandowy w rzeczywistości przyszło się zadowolić realizowaną z różnym w stosunku do założeń i oczekiwań powodzeniem i na ograniczoną skalę akcją konsolidacyjną. Wydaje się, że twórców zaprezentowanych koncepcji — centralizacji aparatu propagandy, a w konsekwencji procesu ideologizacji w duchu państwowym, przy założeniu, że obóz rządzący zmonopolizuje całość — zawiodło poniekąd poczucie realizmu. Zapatrzeni we wzorce faszystowski, hitlerowski i sowiecki, wychodzili z iluzorycznego przeświadczenia, że totalitarny model postępowania ze społeczeństwem można zastosować w wybranym obszarze życia publicznego w warunkach ustroju innego niż totalitarny. Natomiast praktykowanym państwowym akcjom koordynowania procesu obywatelskiego uświadomienia i perswazji nie sprzyjał cały splot różnorodnych czynników, m.in. zbyt późno, w stosunku do rozwoju groźnej sytuacji międzynarodowej, przystąpienie do działania. Niewątpliwie jedną z poważniejszych przeszkód był brak środków finansowych w warunkach nie najlepszej, pokryzysowej kondycji państwa.

⁴⁵ Zagadnienia kontroli wojska nad przysposobieniem wojskowym społeczeństwa II Rzeczypospolitej omawia J. Kęsik, *Wojsko polskie wobec tężyzny fizycznej społeczeństwa 1918-1939*, Wrocław 1996.

⁴⁶ Związek Strzelecki — popularny „Strzelec”, największa organizacja prowadząca przysposobienie wojskowe w Polsce, miała przygotowywać młodzież do służby wojskowej, wychowywać w duchu obywatelskim i patriotycznym; powstał w 1910 r. w Galicji jako legalna organizacja przysposobienia wojskowego, związany politycznie z PPS Frakcją Rewolucyjną, przygotowywał kadry polskich sił zbrojnych, w 1914 r. — z Drużynami Strzeleckimi, stał się zawiązkiem Legionów Polskich; reaktywowany w 1919 r., początkowo skupiał młodzież związaną z PPS, w 1932 r. liczył ok. 200 tys. członków, w 1937 ok. 500 tys.

⁴⁷ Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” — założone w 1867 r. w Galicji, 1885 — w zaborze pruskim, 1905 — w zaborze rosyjskim (nielegalny); organizacja sportowa i paramilitarna, pod wpływami obozu narodowego; działała także wśród emigracji polskiej; w 1919 r. organizacje z byłych trzech zaborów zjednoczyły się.

The System of State Propaganda in the Second Republic (1926-1939)

This article deals with the official state propaganda of the Second Republic devised during the 1930s predominantly by the military. In the light of the documents the army appears to have been a precursor and most consistent spokesman of creating a highly centralised apparatus of official propaganda at the disposal of the ruling camp. A striking feature of the theoretical conceptions proposed by those milieus was a tendency to think about state propaganda in the wide categories of the system. On the other hand, the joint feature of the models prepared under the aegis of the armed forces was the cohesion of the propaganda machinery supervised by the state, and its lucid institutional structure, topped with the Ministry of Information and Propaganda.

The authors of the conception of state propaganda which, they assumed, could be applied in Poland, sought inspiration in Fascist, Nazi and Soviet solutions. The Reich, Italy and the USSR were an example that propaganda lies at the basis of political, economic and social success. They treated organised propaganda as one of the instruments of effective governance which, in addition, was becoming widespread in democratic countries as well as in dictatorships and totalitarian states. It seems worth drawing attention to the fact that although the authors of the projects emulated models of the organisation and functioning of totalitarian propaganda, in their own schemes they did not copy them faithfully. Moreover, the numerous conceptions of building a system of state propaganda in the Second Republic, with a Ministry of Propaganda as its core, remained at a theoretical level.